

YAHUDİ VE HİRİSTİYAN DÜŞÜNÇESİNDE ÖLÜM SONRASI HAYAT VE DİRİLİŞ İNANCININ DİNİ VE TEOLOJİK TEMELLERİ

Yard.Doç.Dr. Muhsin AKBAŞ*

THE RELIGIOUS AND THEOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE BELIEF IN LIFE AFTER DEATH AND RESURRECTION IN JEWISH AND CHRISTIAN THOUGHT

This paper explores the foundations of the idea of life after death and resurrection in Jewish and Christian traditions. Its main aim is to clarify the background of the discussions of eschatological issues. In addition, this exploration is expected to contribute to "Comperative Philosophy of Religion," which is a new direction in philosophy of religion. Having traced the Jewish notion of life after death in Jewish Scriptures and the subsequent tradition, the Christian notion of resurrection is explored within its religious and theological context. In conclusion, the ideas in the two religious traditions are briefly compared.

Anahtar Terimler

Yahudilikte ölüm sonrası, Hristiyanlıkta ölüm sonrası, Ahiret inancı, Kelam, Teoloji,

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Din felsefesi, dini felsefi bakış tarzı ile inceleyen batı kaynaklı modern bir din bilimi ve felsefenin bir alt bölümüdür. Genel anlamda batıdaki din felsefesinin arka planında, Yahudi-Hıristiyan geleneğinin bulunduğu tarihi ve coğrafi bir gerçektir. Bunun doğal bir sonucu olarak, batılı din felsefecilerinin bir bölümü din felsefesinin problemlerini tartışırken bağlı oldukları dini geleneği esas almakta ve ona atıfta bulunmaktadır. Diğer bölümü ise, problemleri görünüşte salt felsefe zemininde ele almakta ise de, onların itirazlarının veya savunmalarının konusu ve muhatabı öncelikle Yahudi-Hıristiyan geleneğidir.

Bu açıdan bakıldığında, Batıdaki Din Felsefesi tartışmalarının Türkiye'de Din Felsefesi yapmaya çalışanlar için daha açık ve seçik anlaşılabilmesi için, Yahudi-Hıristiyan geleneğin özellikle din felsefesinin geleneksel problemleri hakkındaki görüşlerinin ortaya konmasında yarar olduğu kanısındayım. Ayrıca son yıllarda ortaya çıkan "Karşılaştırmalı Din(ler) Felsefesi" çalışmalarına da katkıda bulunacağına inanmaktayım. Bu bağlamda, geleneksel Din Felsefesinin problemlerinden olan ölüm sonrası hayat ve daha özel anlamda diriliş konusunu, Yahudi-Hıristiyan geleneği açısından ele alacağım. İlk olarak, Yahudilerin kutsal kitabı *Tanah*'da, ve sonraki Yahudi düşüncesinde ölümden sonra hayat ve diriliş düşüncesinin izi sürülecektir. Daha sonra *Yeni Ahit*'ten başlayarak Hıristiyan geleneğinde ölüm sonrası hayat ve diriliş inancı ele alınacaktır. Bu yapılırken, tarih boyunca sergilenmiş tartışmaların ayrıntılarına mümkün olduğu kadar girilmeyecek, sadece bunların temelinde yattığına inandığımız dini ve teolojik görüşlere yer verilecektir. Çalışmamızın ana hatlarını belirledikten sonra, Yahudilikle incelememize başlayabiliriz.

A. YAHUDİLİKTE ÖLÜM SONRASI HAYAT VE DİRİLİŞ

Ölüm sonrası kişisel devamlılık konusunda Yahudi geleneğine baktığımızda, çeşitli ve bazen birbirine zıt anlayışların varlığını görmekteyiz. Bu nedenle, tek bir görüşü Yahudiliğin ölüm sonrası hayat hakkındaki görüşü olarak takdim etmek yanıltıcı olacaktır. Bu noktayı vurgulamak ve genel bir çerçeve çizmek açısından, modern Kutsal Kitap araştırmacılarının konu hakkındaki görüşlerine kısaca göz atmak yararlı olacaktır. G. E. Mendenhall, Yahudi kutsal metinlerinin ölüm sonrası hayata dair hiç bir kavram içermedi-

ğini iddia ederken;¹ Helmer Ringgren İsa zamanında etkili bir Yahudi mezhebi olan Sadukilerin ölümden sonra dirilişi reddetmesine işaret ederek, sadece bedenli diriliş anlayışının Yahudi inancı olmadığını savunmaktadır.² Diğer taraftan Henry W. Robinson, "Yahudi kişilik kavramı" açısından bakıldığında diriliş inancının "kaçınılmaz" olduğunu ifade etmektedir.³ Bir reform hahamı ve Yahudi felsefeci olan Dan Cohn-Sherbok ise, bazı Yahudilerin diriliş inancının Tanrı'nın Musa'ya Kutsal Kitabın ilk beş bölümü olan Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye'de vahyettiği ilahi bir doktrin olduğuna inandıklarına işaret etmektedir.⁴

Ölüm sonrası hayat düşüncesinin gerçek bir Yahudi inancı olmadığını ileri süren Kutsal Kitap uzmanları, Kutsal Kitaptan kendilerini destekleyecek referans bulmakta pek zorluk çekmezler. Bunlardan bazıları Tekvin 3:17-19'u, Adem ve Havva'nın işlediği asli günahın, kendisinden sonra hayatın olmayacağı ölüme neden olduğu şeklinde anlamışlardır:

Ve Âdem'e dedi: Karının sözünü dinlediğin, ve: Ondan yemiyeceksin, diye sana emrettiğim ağaçtan yediğin için, toprak senin yüzünden lanetli oldu; ömrünün bütün günlerinde zahmetle ondan yiyeceksin; ve sana diken ve çalı bitirecek; ve kır otunu yiyeceksin; toprağa

¹ George E. Mendenhall, "From Witchcraft to Justice: Death and After Life in the Old Testament," Hiroshi Obayashi (ed.), *Death and Afterlife: Perspectives of World Religions* (New York: Greenwood Press, 1992), 68.

² Helmer Ringgren, *Israelite Religion*, İng. çev. D. Green, (London: SPCK, 1966), 323.

³ H. Wheeler Robinson, *Inspiration and Revelation in the Old Testament* (Oxford: The Clarendon Press, 1946), 102.

⁴ Dan Cohn-Sherbok, "Death and Immortality in the Jewish Tradition," Paul and Linda Badham (ed.), *Death and Immortality in the Religions of the World* (New York: Paragon House, 1987), 25-6.

dönüncüye kadar, alınının terile ekmek yiyeceksin; çünkü ondan alındın; çünkü topraksın, ve toprağa döneceksin.⁵

Ölümden sonra hayatın olmadığına delil olarak gösterilen bir diğer referans da, önemli Kutsal Kitap karakterlerinden salih bir kul iken başına gelen felaketler nedeniyle malını, çocuklarını ve sağlığını yitirmiş Eyüp'ün sözleridir. O, insan hayatının ölümle sona erdiğini tabiattaki bazı olaylarla karşılaştırılmalı olarak anlatır ve ölüm ötesi hayata duyduğu özlemi dile getirir.

Çünkü bir ağaç için ümit vardır, kesilse yine sürer, ve onun filizleri eksik olmaz. Kökü yerde kocasa, ve kütüğü toprakta ölse bile; su kokusunu alınca filizlenir, ve bir fidan gibi dal salar. Fakat insan ölür, ve çöker; ve adam son soluğunu verir; hani, o nerede? Nasıl ki, gölden sular akıp gider, ve ırmak çöl olur ve kurur; insan da öylece yatar da kalkmaz; Gökler yok oluncuya kadar uyanmazlar, ve uykularından uyanırlmazlar. Keşke ölümler diyarında beni gizlesen, öfken geçinceye kadar beni saklasan, bana mühlet versen de, o vakit beni insan! İnsan ölürse dirilir mi?...⁶

İnsan hayatının ölümle noktalandığına işaret olarak alınan bu metinler yanında Kutsal Kitapta, insanların ölümden sonra inecekleri yeryüzünün derinliklerinde bulunan bir "ölüler aleminin" varlığından söz edilir. Tanrı karşısında aldıkları tavra bakılmaksızın bütün ölümlerin aynı kaderi paylaşacağı yeraltındaki bu karanlık ve kasvetli mekana bazen "yerin dibi" (Mezmurlar 63:9), bazen "çukur" (İşaya 38:18), çoğu zaman da "şeo!" (Tekvin 44:31; Tesniye 32:22; İşaya 14:9; vd.) adı verilir. Ancak Kitabı Mukaddes Şirketi tarafından İstanbul'da 1985 yılında basılan Türkçe *Kitabı Mukaddes*'te, bu kelime farklarını görmek her zaman mümkün olmamakta, çoğunlukla "ölüler diyarı" ifadesi bu terimlere karşılık olarak kullanılmaktadır.

⁵ *Kitabı Mukaddes: Eski ve Yeni Ahit* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1985) Türkçe baskısı, çalışmamızdaki Kutsal Kitap alıntıları için, aksi belirtilmedikçe, esas alınacaktır. *Bygh*

⁶ Eyüp 14:7-14.

Şeol iyilerin de kötülerin de, inananların da inançsızların da, İsrailoğullarının da diğer milletlerden olan insanların da ölümden sonra gittikleri yer olarak görülür. Sevgili oğlu Yusufun öldüğünü öğrendiğinde babası Yakup'un kendisini teselli edenlere şöyle dediği rivayet olunur: "oğlumun yanına ölümler diyarına [*şeol'e*] yas tutarak ineceğim."⁷ Buradan, Yusuf gibi övülmüş bir şahsiyetin bile ölümden sonra gittiği mekanın *şeol* olduğunu öğreniyoruz. Öte yandan, İsrailoğullarına türlü eziyetler yaptığı bildirilen Babylon kralı da şu sözlerle tahkir edilir: "Haşmetin, ve santurlarının velvelesi ölümler diyarına [*şeol*] indirildi; senin altına kurtlar serildi, ve senin üzerini kurtlar örtüyor."⁸

Ayrıca, *ge hinnom* (Hinnom vadisi) ve *ge ben hinnom* (Hinnom'un oğlunun vadisi) kelimeleri, sürekli yanan ateş ve ölüm ile özdeşleştirilen Kudüs'ün güneyinde yer alan lanetli bir vadiye verilen addır.⁹ Yeremya 32:35'e göre, burada çocuklar Ken'an ilahları Molek ile Baal'e kurban edilmekteydi. *Ge hinnom* ve *ge ben hinnom*, görüldüğü gibi önceleri bu dünyadaki cezalandırma ve ilahlara kurban mahalleri olduğu, "daha sonraki rabbani literatürde 'Cehennem' (*Gehinnom*) için kullanılan kelimenin bu isimlerden çıkarıldığı" bildirilmektedir.¹⁰ Bunun en erken habercisi olarak İşaya 30:33'ü görmekteyiz. Burada, Tanrı tarafından Asurluları cezalandırmak üzere hazırlanmış, yakıtı Rabbin soluğunun "bir kükürt gibi" tutuşturduğu odun ve ateş olan bir *Tofet*'ten, yakıcı bir mekandan söz edilir.

Buraya kadar görüldüğü üzere, Yahudiliğin ilk dönemlerinde sınırları açıkça belirlenmiş bir ölümsüzlük inancından söz etmek oldukça zor görünmektedir. Yahudi kutsal kitaplarına tarihi açıdan baktığımızda, ölümden sonraki hayata işaret olarak alınan en erken referansların, M.Ö. ikinci yüzyılda kaleme

⁷ Tekvin 37:35.

⁸ İşaya 14:11.

⁹ Yeremya 7:31-32.

¹⁰ Cohn-Sherbok, "Death and Immortality in the Jewish Tradition," 24-5.

alındığı kabul edilen¹¹ Daniel'in kitabında karşımıza çıkmaktadır. Daniel 12:1-3'te şöyle denmektedir:

Ve senin kavmin oğulları için durmakta olan büyük reis, Mikael, o vakit kalkacak; ve millet olalıdan beri o zamana kadar vaki olmamış bir sıkıntı vakti olacak; ve o vakit senin kavmin, kitapta yazılı bulunan herkes kurtulacak. Ve yerin toprağında uyuyanlardan bir çoğu, bunlar ebedi hayata, ve şunlar utanca ve ebedi nefrete uyanacaklar. Ve anlayışlı olanlar gök kubbesinin parıltısı gibi, bir çoğunu salaha döndürenler de yıldızlar gibi ebediyen ve daima parlıyacaklar.

Bu ve benzeri Kutsal Kitap metinlerinin ölüm sonrası bir hayata işaret ettiği noktada görüş birliği oluşmamış, farklı tavırlar benimsenmiştir. İkinci Tapınak döneminin önemli dini ve siyasi gruplarından Sadukiler, yazılı *Tora*'ya bağlı olduklarını ve burada da ölüm sonrası hayata ilişkin bir bilgi olmadığını iddia etmişlerdir. Bu soylu ruhban sınıfının karşısında, hem yazılı hem de sözlü *Tora*'ya bağlılıklarını ilan ettiği bildirilen ve ölümden sonra dirilişe inancın savunucuları olan Ferisileri görmekteyiz. Daha sonraları Ferisilerin bu görüşleri, Yahudilerin hukuki prosedürleri ele aldığı *Mişna* kitaplarından biri olan *Sanhedrin*'de açıkça dile getirilmiştir. Bu bağlamda, *Sanhedrin* 10:1 bu inanç esasını şöyle ifade etmektedir: "Bütün İsrail'in gelecek dünyada bir hissesi vardır."¹²

Kutsal Kitap sonrası dönemde hahamların, gelecek dünyaya ve ölümden sonra dirilmeye inanmakla beraber, bu inançlarını dini bir otorite ile ispatlama ihtiyacı hissettikleri anlaşılmaktadır. Kutsal Kitapta ölüm sonrası hayata ilişkin açık ve seçik ifadelerin eksikliği, hahamları çeşitli yorumlama teknikleri geliştirmeye sevk etmiştir. Örneğin Haham Joshua ben Levi, "Diriliş *Tora*'nın neresinden çıkarılıyor?" diye soranlara şu ayeti gösteriyor: "Senin evinde otu-

¹¹ Hans Walter Wolff, *The Old Testament: A Guide to Its Writings*, İng. çev. K. R. Crim, (London: SPCK, 1981), 51.

¹² David S. Ariel, *What Do Jews Believe? The Jewish Faith Examined* (London: Rider, 1996), 74.

ranlar ne mutludur! Daima sana hamd edeceklerdir." (Mezmurlar 84:4). Burada metnin aslı, geçmiş zaman kipinde "sana hamd ettiler" değil, gelecek zaman kipinde "sana hamd edecekler" şeklindedir. Buradan da Haham ben Levi, sürekli hamdın yapılacağı dirilişin varlığını ve bunun bir *Tora* inancı olduğu anlamını çıkarmaktadır.¹³

Gelecek dünyanın ilk habercisi olarak beklenen "Mesih'in gelmesini görmekteyiz. En az Cennet ve Cehennem kadar önemli sayılan bu inanca göre, Mesih'in gelmesi ile insanlar, bu dünyada dileklerinin yerine geldiğini, alemde barışın tesis edildiğini, Kudüs'ün yeniden imar edildiğini göreceklerdir. Bu dönemin sona ermesi ile beraber bütün ölümler diriltilecek ve hesaba çekilecekler; dünyada erdemli hayat sürenler bu davranışlarının mükafatını "Aden bahçesinde" görecekler ve kötüler de haksızlıklarının cezasını *Gehenna* veya *Gehinnom* olarak adlandırılan Cehennem'de çekeceklerdir. Haham Yohanan ben Zakkai, örneğin, şöyle demektedir: "Önümde açık olan iki yol vardır, bunlardan birisi Aden bahçesine, diğeri *Gehinnom*'a, Cehennem'e, ulaştırır."¹⁴ Aden bahçesi, yukarıda anlattığımız *Gehinnom* benzeri, *Tora*'nın Tekvin 2, 3. bablarında içinden Dicle ve Fırat ile beraber dört nehrin aktığı bu dünyadaki bir mekan olarak tasvir edilirken, daha sonraları erdemli İsrailoğullarının bu dünyanın meşakkatlerinden kurtularak ilahi vuslata erecekleri zaman ötesi bir mekan, Cennet, olarak anlaşılmaya başlanmıştır. *Talmut*'ta Berakhot 17a'da bir hahamdan naklen Cennet şöyle tanımlanmaktadır: "Gelecek dünya bu dünyaya hiç benzemez. Gelecek dünyada, ne yeme, ne içme, ne üreme, ne ticaret, ne çekememezlik, ne nefret, ne rekabet vardır; erdemli kişiler başlarında taşlarla otururlar ve ilahi varlığın huzurunda hoş vakit geçirirler."¹⁵

Hahamlar Cehennem'e girenlerin akibetleri konusunda, Kutsal Kitapta açık bir referans olmaması nedeniyle farklı görüşler beyan etmişlerdir. Pek

¹³ Sanhedrin 91b; Cohn-Sherbok, "Death and Immortality in the Jewish Tradition," 26'dan alınmıştır.

¹⁴ Berakhot 28b; Ariel, *What Do Jews Believe?*, 75'den alınmıştır.

¹⁵ Ariel, *What Do Jews Believe?*, 76.

çoğu Cehennem'e atılanların ölümlerini takip eden on iki ay süre ile orada kalacakları, daha sonra da yok edilecekleri görüşünü benimsemektedir. Diğer yandan Haham Akiva, on iki ayın bitimini müteakip bu kişilerin günahlarından kurtulacağı ve Aden bahçesinde bulunanlara katılmalarına izin verileceğini iddia etmiştir. Bunun istisnası Yahudilere ihanet edenler ve Yahudi dini öğretilerini saygısızca çiğneyenler olarak görülür ve bunların ebedi olarak acı ve ızdırap içinde Cehennem'de kalacakları bildirilir.¹⁶

Ortaçağda Musa b. Meymun (Maimonides) (1135-1204) Yahudi teolojisinin ve akidesinin ana hatlarını çizmeye çalışmıştır. Maimonides, *Mişna*'nın yorumunda *Tora*'daki 613 emir ve yasaktan derlediği On Üç Esası, Yahudiliğin "temel doğruları" ve "dayanakları" olarak ortaya koymuştur. Bu On Üç Esasdan sonuncusu ölünün dirilişidir. Maimonides'e göre diriliş, Musa'ya verilen *Tora*'daki ana ilkelerden birisidir. *Perek Helek*'in Girişi'nde o, ölümden sonra dirilişe inanmayan kimsede ne Yahudi inancı olduğunu ne de Yahudi inancı ile ilgisi olduğunu yazar. Maimonides *Mishnah Torah Hilkhot Teshuvah* 3:6'da, hem ölünün dirilişini hem de Mesih'in geleceğini reddeden kişinin ceza olarak ölüm sonrası hayattan mahrum bırakılanlardan olacağını iddia eder. Yaklaşık yirmi yıl sonra kaleme aldığı "Ölünün Dirilişi Hakkında Risale"sinde o, dirilişin *Tora* inancının vazgeçilmez bir ilkesi olduğunu tekrar eder ve Daniel 12:12-13'e referans olarak müracaat eder. Aynı yerde Maimonides dirilişi, ruhun ölüm ile ayrıldığı bedene dönmesi olarak anladığını ifade eder.¹⁷ Buna göre, ölüm nasıl ruhun bedenden ayrılması ise, diriliş de Tanrı'nın iradesi ve kudreti ile ruhun ayrı kaldığı bedene geri döndürülmesinden başka bir şey değildir.

Çağımızda, Muhafazakar Yahudilerin önemli bir kısmı ve Rabbani Yahudilik geleneğini sürdüren günümüz Ortodox Yahudileri, Mesihçi Kurtuluş, ölümden sonra diriliş, hesaba çekilme, Cennet ve Cehennem gibi geleneksel eskatolojinin hemen bütün unsurlarını bugün de savunmaktadır. Bu anlayışa

¹⁶ Ariel, *What Do Jews Believe?*, 76.

¹⁷ <http://www.fordham.edu/halsall/source/rambam13.html>.

göre, İsrailoğulları başlarına gelecek olan sıkıntılı ve ıstıraplı bir dönemden sonra Yehova'nın gönderdiği Mesih ile dünyada huzur bulacaklarına inanırlar. Daha sonra kıyametin kopması ile ölümler diriltilecek ve hesap günü başlayacaktır. Erdemli bir hayat süren ve Kutsal Kitaptaki 613 ilahi emir ve yasağı yerine getiren Yahudiler, Cennete; diğerleri yaptıklarının cezasını çekmek üzere Cehenneme gidecektir.¹⁸

Diğer taraftan, Reform Yahudiler geleneksel pek çok Yahudi inancına farklı anlamlar yüklemişlerdir. Bu bağlamda onlar, "erdemde mutluluk, kötülükte bedbahtlık bulan insan ruhunun ilahi tabiatı hakkındaki inanca binaen ruhun ölümsüzlüğü doktrinini savunurlar." Çünkü onlara göre, insanın ruhu ilahi meşelidir ve bu nedenle de ölümsüzdür. Ölüm ile beden nasıl geldiği yere toprağa gidiyorsa, insanın ruhu da geldiği yere Tanrı'ya dönecektir. Dolayısıyla, Yahudilikte bulunmadığına inandıkları ölümlerin diriltilmesi ile, ebedi mükafat mekanı olan Cennet ve ebedi mücazat yeri olan Cehennem inançlarını reddederler.¹⁹

Yahudilikte ölüm sonrası hayat konusunu tarihi gelişimi içinde sunduktan sonra, konuyu bir de kısaca Kutsal Kitabın modern eleştirisi (İng. *modern biblical criticism*) çalışmaları açısından ele almakta yarar vardır. Modern Kutsal Kitap araştırmacıları, Yahudi geleneği ile gerçek Yahudi inançları arasında ayırım yaparlar. Bu çerçevede, Yahudi ölüm sonrası hayat inancı hakkında iki temel düşüncenin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bunlardan ilki olan geleneksel anlayışa göre, Yahudilikte ölüm sonrası hayat inancı tarih boyunca Tanrı tarafından Yahudi peygamberlere bildirilmiş vahyin ürünüdür. Diğer taraftan bazı modern Kutsal Kitap araştırmacıları, bu geleneksel düşüncenin, İsrailoğullarının Ken'an ve Perslerle karşılıklı ilişkileri yoluyla Yahudi geleneği içerisine girmiş ve gelişmiş olduğunu iddia etmektedir. Bu ikinci görüşe göre, Makkabe savaşında pek çok erdemli İsrailoğlu öldüğünde, ahiret

¹⁸ Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Ocak Yayınları, 1997), 252.

¹⁹ Dan Cohn-Sherbok, *The Jewish Faith* (London: SPCK, 1994), 115.

düşüncesi Yahudi inancında tarihi bir evrimin son basamağı olarak açıkça ortaya çıkmıştır.²⁰

Ancak bu konuda da Kutsal Kitap araştırmacıları farklı görüşler ileri sürmektedirler. Ken'an kültüründeki tabiat anlayışının ölüm sonrası hayat inancının en erken kaynaklarından birisi olduğu iddia edildiğinden söz etmiştik. Tabiatın her yıl ölümünü ve yeniden canlanışını tanrıların ölümü ve yeniden doğuşu olarak algılayan Ken'an mitolojisi ile, Yahudilikteki ilk ölüm sonrası hayat düşünceleri arasında bağlantı kurulmaktadır. Diğer taraftan, çağdaş araştırmacılardan Haris Birkeland "Tabiatın ve Tanrının dirilişinin insanın dirilişi ile çok az ilgili" olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, Yahudi monoteizmi göz önüne alındığında, tanrıların ölümü ve dirilişinin her hangi bir şekilde ölüm sonrası hayat düşüncesine yol açabileceği düşünülemez bile.²¹ Diğer bir Kutsal Kitap uzmanı S. B. Marrow, Pers inançlarının Yahudiliğe kaynak oluşturduğuna ilişkin teorinin tarih verileri açısından problemlili olduğuna işaret ederek, "İran'ın kutsal dini metinlerinin her bir parçasının ne zaman yazıldığı ve Yahudilerin boyunduruğu altına girdiği Akimanya (İng. *Achaemenian*) hükümdarlarının dininin tam olarak ne olduğunun"²² tespit edilmesinden sonra ancak bu konuda bir sonuca varılabileceğini savunur. Bu konuda kesin bir şey söylemek ise, şu an için mümkün görünmemektedir.

Sonuç olarak, bugün itibariyle Yahudi ölüm sonrası inancının kaynaklık açısından Tanrı tarafından İsrailoğullarına peygamberler vasıtası ile vahyedilmiş gerçek bir Yahudi inancı mı, yoksa Ken'an ve Pers dinlerinin etkileriyle sonradan benimsenmiş aslında Yahudiliğe yabancı bir inanç mı olduğunun tespiti mümkün görünmemektedir. Ancak bizim için en ilginç noktalardan birisi, M.Ö. 1200'lerde yaşadığına inanılan Musa'dan, M.Ö. ikinci

²⁰ Louis Jacobs, *A Jewish Theology* (London: Longman & Todd, 1973), 306.

²¹ Harris Birkeland, "The Belief in the Resurrection of the Dead in the Old Testament," *Studia Theologica*, 3 (1951), 67.

²² S. B. Marrow, "Resurrection of the Dead," *The New Catholic Encyclopaedia* (USA: Jack Heraty & Associates Inc., 1981), c. 12, 421.

yüzyılda kaleme alındığı ortaya konan Daniel'in kitabına kadar geçen süre içerisinde, ölüm sonrası hayata ilişkin açık ve seçik bilgilerin bulunmamasıdır.

Eğer Yahudilik doğru bir din ise, ölüm sonrası hayat gibi sonuçları itibariyle hem bu dünya hem de öteki dünya için çok önemli bir konuda, yaklaşık bin yıl bir şey bildirilmemiş olması mümkün müdür? Bu gecikmenin, eğer bir gecikme ise, nedeni ne olabilir? Bu türden soruların cevapları, bize göre, Kutsal Kitabın yazılması ve bir kitap haline getirilmesi süreci ile yakından ilgili gelmektedir. Kutsal metinlerin önemli bir kısmının yüzyıllarca sözlü olarak rivayet edildiği, birden çok editör tarafından farklı zamanlarda farklı kaynaklar ışığında bir çok kez gözden geçirildiği düşünülürse, elimizdeki Kutsal Kitap nüshalarından hareketle sağlıklı bir sonuca varmanın ne kadar zor olduğunu anlayabiliriz. Bu önemli hususu ifade ettikten sonra, ölüm sonrası hayat ve diriliş konusunda daha net bilgilere ulaşabileceğimiz Hıristiyan düşüncesine dönüyoruz.

B. HİRİSTİYANLIKTA ÖLÜM SONRASI HAYAT VE DİRİLİŞ

Hıristiyanlık ortaya çıktığı coğrafya itibariyle ve Yahudiliğin Kutsal Kitabını *Eski Ahit* olarak kabul etmesi nedeniyle, önceki dini mirasdan belli ölçüde yararlanmıştı. Hıristiyanlığın doğduğu ortamın İsrailoğulları ve Yahudi geleneği ile çevrili olduğu düşünülürse, bunun nedenini anlamak daha kolaylaşacaktır. Bu bağlamda, Hıristiyanlığın kurucusu İsa Mesih'in ölüm sonrası hayat tartışmasında Sadukilere karşı Ferisilerden yana olması, bu noktada Hıristiyanlığın Yahudilik ile kesişme noktasını bize bildirmesi açısından önemlidir. *Yeni Ahit*'te İsa ile Sadukiler arasında şöyle bir konuşma geçtiği bildirilmektedir:

Kıyamet yoktur diyen Sadukiler o gün İsaya gelerek kendisinden sorup dediler: Ey Muallim, Musa dedi: 'Eğer bir adam çocuğu olmadan ölürse, kardeşi onun karısını alacak, ve kardeşine zürriyet yetiştirecektir.' İmdi, bizde yedi kardeş vardı; birincisi evlendi ve öldü, ve zürriyeti olmadığından karısını kardeşine bıraktı. İkincisi ve üçüncüsü de, yedincisine kadar, öyle öldü. Hepsinden sonra da kadın öldü. İmdi, kıyamette kadın o yediden kimin karısı olacaktır? Çünkü hepsi onu aldılar. Fakat İsa cevap verip onlara dedi: Siz kitapları ve Allahın kudreti-

ni bilmediğinizden sapıyorsunuz; zira kıyamette onlar ne evlenirler, ne de kocaya verilirler, ancak gökte olan melekler gibidirler. Fakat ölülerden kıyam hakkında Allah tarafından size: 'Ben İbrahimin Allahı, İshakın Allahı, ve Yakubun Allahıyım,' diye söylenen sözü okumadınız mı? Allah ölülerin Allahı değil, ancak yaşayanların Allahıdır.²³

Bu akıl yürütme şu anlama geliyor: O hayat sahibi olanın Tanrı'sı olduğu için, onun ölüyü tekrar hayata geri döndürmesi mantıki bir zorunluluktur; ve bundan dolayı diriliş mutlaka meydana gelecektir.

Ayrıca yukarıdaki pasajda, bu doktrinin evrensel bir inanç olduğuna ilişkin işaret vardır. Başka bir deyişle İbrahim, İshak ve Yakup gibi peygamberler aracılığı ile ölüm sonrası hayat inancı çok öncelerden itibaren insan türünün ebedi kaderi olarak Tanrı tarafından ilan edilmiş görünmektedir. Bunun bir sonucu olarak, İsa'nın da aynı inancı vazettiği söylenebilir. Bunun yanında, Matta 10:28 diriliş inancının İsa tarafından öğretilen temel Hıristiyan inancının bir parçası olduğunu göstermekte sıkça başvurulan bir referanstır: "Bedeni öldürüp de canı öldürmeğe kudreti olmayanlardan korkmayın; ancak daha ziyade cehennemde hem bedeni, hem canı helak etmeğe kudreti olanlardan korkun." Cehennem'de bedenin yok olabilmesi için, öncelikle dirilişin olması gerekmektedir.

Yeni Ahit'teki bu bölümlerden başka, İsa'nın dirilişi bazı teologlar tarafından Hıristiyanlıktaki genel dirilişin temeli olarak görülmüştür. Buna ilave olarak, Pavlus görünüşe göre bütün Hıristiyan inancını, çarmıha gerilmesi ve gömülmesini müteakip İsa'nın dirilişi inancına dayandırmaktadır:

İmdi eğer Mesih ölülerden kıyam etti, diye vâzolunuyorsa, aranızda bazıları nasıl ölülerin kıyamı yoktur, diyorlar? Fakat eğer ölülerin kıyamı yok ise, Mesih de kıyam etmemiştir; ve eğer Mesih kıyam etmedi ise, o halde bizim vâzımız boş, sizin imanınız da boştur. Ve biz de Al-

²³ Matta 22:23-32.

lah hakkında yalan şahitler bulunmuş oluyoruz; çünkü Allah hakkında, Mesih'i kıyam ettirdi, diye şahadet ettik; eğer gerçekten ölümler kıyam etmezlerse, onu kıyam ettirmemiştir. Çünkü eğer ölümler kıyam etmezlerse, Mesih de kıyam etmemiştir; ve eğer Mesih kıyam etmemişse, sizin imanınız batıldır; hala günahlardasınız. Bu hale Mesih'te uyumuş olanlar da helak olmuşlardır. Eğer yalnız bu hayatta Mesih'e ümit bağlamış isek, insanların hepsinden ziyade acınacak adamlarıdır.²⁴

Diğer taraftan, çağdaş teologlar İsa'nın dirilişinin gerçek tabiatı hakkında ve insan aklının ve tarih metodolojisinin İsa'nın dirilişini mezarından fizik olarak göğe yükselme olarak ispat edebilmeye muktedir olup olmadığı konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Peter Carnley bu teologları üç ana grupta sınıflandırır.

İlk olarak, "geleneksel görüş" olarak nitelendirilen bakış açısına sahip teologlar gelir. Bunlara göre, İsa'nın dirilişi geçmişte meydana gelmiş tarihi bir olaydır ve, Carnley'in ifadesi ile, "tarihsel akıl" ile ispat edilebilir.²⁵ Bu geleneksel görüş, İsa'nın fizik yapısının diriltildiği ve Tanrı'nın sağ tarafına yükseltildiği doğrultusundadır. Bu görüşün taraftarları, İsa'nın çarmıha gerilmesi ve ölümünü müteakip bulunduğu mezarın ilk şahitler tarafından boş bulunduğu ve İsa'nın ölümünden sonra bazı insanlara görünmesine ilişkin İncil rivayetlerinin tarihi delil olduğunu savunur.

Carnley ikinci olarak, tarihi delilin inanç oluşturmadaki yeterliliği hakkında şüpheci olanları dile getirir.²⁶ Şüpheciler, teolojinin yapısında "eleştirel-tarihi araştırmaya" yer olmadığına ve bu nedenle de insan aklının Hıristiyan teolojisinde İsa'nın dirilişi konusunda yapabileceği bir şey olmadığına inanırlar. Karl Barth ve Rudolf Bultmann bu görüşün en önde gelen isimlerindedir.

²⁴ Korintlulara Birinci Mektup 15:12-19.

²⁵ Peter Carnley, *The Structure of Resurrection Belief* (Oxford: Clarendon Press, 1987), 12.

²⁶ Carnley, *The Structure of Resurrection Belief*, 12-3.

Barth ve Bultmann, eleştirel tarihi araştırmanın sonuçlarının diriliş inancının yapısından dışarıda tutulmasını kabul etmekle beraber, farklı sonuçlara ulaşmaktadırlar. Bir yanda Barth, İsa'nın dirilişinin "çarmıha gerilmesi ile aynı anlamda beşeri mekan ve zamanda objektif bir içerik ile dünyadaki gerçek bir olay olarak meydana geldiğine"²⁷ inanmaktadır. Diğer yandan Bultmann, dirilme düşüncesini "anlaşılamaz ve modern dünyaca kabul edilemez" olarak kabul etmekte; ve 1 Kor. 15:1-8'i, Pavlos'un diriliş inancını burada ve şimdi gerçekleşen "objektif bir tarihi olay olarak"²⁸ açıklama teşebbüsü olarak kabul eder.

Carnley üçüncü olarak, İsa'nın dirilişinin havarilerin İsa'ya olan derin bağlılığının bir sonucundan başka bir şey olmadığına inananların görüşünü zikreder. "İndirgemeci görüş" olarak adlandırılan bu iddiaya göre, İsa'nın çarmıha gerilmesini müteakip ölüm sonrası görüntülerinden söz etmek yanlıtıdır. Çünkü diriliş, hayatı çarmıhta sonra ermiş olan İsa'ya inancı ifade etme metodudur.²⁹ Havariler ölümünden sonra da İsa'ya bağlılıklarını bu şekilde göstermişlerdir. Nasıl ki sıradan insanlar çok sevdikleri kişilerin öldüğüne inanmak istemezlerse, havariler de gönülden inandıkları İsa'nın ölmüş olacağına inanmak istememişlerdir.

İsa'nın dirilişinin *Yeni Ahit*'teki boş mezar ve İsa'nın ölüm sonrası görünüşleri hakkındaki rivayetler nedeniyle, genel diriliş inancının bir temeli olarak kabul edilemeyeceği görüşü ağır basmaktadır. R. E. Nixon'un "İsa'nın Dirilişi" adlı makalesinde ifade ettiği gibi, İncillerde İsa'nın dirilişinin nasıl olduğuna ilişkin her hangi bir bilgi verilmez; fakat İncillerin yazarları onun dirilişini açıklamak için boş mezar ve İsa'nın ölüm sonrası görünüşleri hak-

²⁷ Hans-Georg Geyer, "The Resurrection of Jesus Christ: A Survey of the Debate in the Present Day Theology," C. F. D. Moule (ed.), *The Significance of the Message of the Resurrection for Faith in Jesus Christ* (London: SCM, 1968), 118.

²⁸ Carnley, *The Structure of Resurrection Belief*, 111.

²⁹ Carnley, *The Structure of Resurrection Belief*, 13-4.

kındaki rivayetlere müracaat ederler.³⁰ Boş mezar rivayetlerine baktığımızda, mezarı ziyaret etmek için kimin ne zaman ve niçin gittiğine ilişkin İncillerin yazarları arasında hiç bir birlik yoktur.³¹ Ölüm sonrası görüşlere ilişkin rivayetler için de benzer şeyler söylenebilir. İncillerdeki İsa'nın kime ve nerede görüldüğüne dair rivayetler birbirinden farklılık gösterir. Örneğin, Matta 28:1-10'a göre, İsa'nın ilk önce Mary Magdalene'e ve "diğer Mary"e mezardan dönüş yolunda görüldüğü ve onların da İsa'nın ayaklarına sarılıp secde ettikleri aktarılırken; Luke 24'e göre, İsa'nın ilk kez Kudüs'e "altmış ok atımı" (yedi mil) kadar uzaklıktaki bir köy olan Emmaus yolunda Kleopas ve başka bir havariye görüldüğü ve onlarla konuştuğu rivayet edilir.

Ayrıca Yuhanna 20:15, Meryem'in İsa'nın ölümünden sonra görüntüsünü ilk kez gördüğünde, onun İsa olduğunu tanıyamadığını fakat onun bahçıvan olduğunu zannettiğini aktarır. Bir sonraki pasajda, İsa'nın "Yahudilerin korkusundan... kapıları kapalı iken" havarilerin bulunduğu odaya girerek onlara görüldüğü, onlarla konuştuğu ve hatta çarmıhın neden olduğu çivi izlerini onlara gösterdiği nakledilmektedir.³² İsa'nın dirilişinden sonraki görüntüleri hakkında burada aktarmadığımız farklı rivayetler de göz önüne alınırsa, İncillerdeki bu konudaki bilgilerin birbiri ile çelişki arzemesi nedeniyle, İsa'nın dirilişinin genel diriliş için önemli bir temel teşkil etmesi problemlidir. Hıristiyanlık tarihine baktığımızda, İsa'nın dirilişine ve insanın mezar ötesindeki kaderine ilişkin çok çeşitli görüşler bulunacaktır. Bu, İsa'nın dirilişinin gerçek mahiyetinin eleştirel tarih metodolojisi ile tam olarak anlaşılamayacağı gerçeği ile yakından ilgili olsa gerektir.

Bu bölümde, genel diriliş düşüncesinin Hıristiyanlık tarihi boyunca nasıl anlaşıldığına bakacağız. İlk Hıristiyanlar genellikle, İsa nasıl ölümden dünya-

³⁰ R. E. Nixon, "Resurrection of Christ," J. D. Douglas (ed.), *The New International Dictionary of the Christian Church* (Exeter: The Paternoster Press, 1974), 839.

³¹ Daha fazla açıklama için bkz: Jocelyn Rhys, *Shaken Creeds: The Resurrection Doctrines* (London: Watts & Co., 1924), 3.

³² Yuhanna 20:19-27.

daki bedeni ile diriltildiyse ve kendisini diriltilecek olanların "ilki" olarak tanımladıysa, diğer insanların et ve kemikten oluşan fizik bedenlerinin de ahiret gününde tamamen hayata geri döndürüleceğine inanıyorlardı. Roma Katolik Kilisesi, Protestan ve Orthodox Kiliseler tarafından Hıristiyan inancının ortak bir ifadesi olarak kabul edilen, son şekli 8. yy.'da verilen *Apostol Kredosu*'nda, bu inanç "insan vücudunun dirilişi" olarak ifade edilir.³³ Ölümünden sonra diriliş, 1215 yılında yapılan IV. Lateran Konsili tarafından kabul edilmiş Roma Katolik Kilisesinin temel dogmasıydı. Bu görüş, daha sonra Skolastik dönemin önemli simalarından Thomas Aquinas (c. 1225-1274) tarafından sistemleştirilmiş ve felsefi terimlerle ifade edilmiştir. Aquinas'a göre, insan ruhu beden formu olması nedeniyle, bedenle ruhun birleşmesi ruhun en temel tabiatıdır; ruh bedenden ayrıldıktan sonra tabiatından uzaklaşmıştır ve mükemmelliğini kaybetmiştir. Bu nedenle, insan ruhu bedenle birleşmeyi arzu eder, ve bu da ancak beden ölümünden sonra dirilişi ile gerçekleşebilir. Klasik Anglikan teolojisinin temellerini oluşturan İngiliz teolog Richard Hooker'ın (c. 1554-1600) eserlerinde ve *Homilies* (Vaaz) kitaplarında³⁴ bu düşünce ikrar edilir. Bunların yanısıra, diriliş inancı Hıristiyan Reformistler John Calvin (1509-1564) ve Martin Luther (1483-1546) tarafından savunulmuş temel Protestan öğretisidir.³⁵

Ancak beden dirilişi düşüncesi Kutsal Kitapta açıkça yer alan ölüm sonrasına ilişkin tek inanç değildir. Bu dünyadaki beden ölümünden sonra dirileceğinden *Yeni Ahit*'te kesin bir dille söz edilmediği gibi, Pavlos "et ve kan Allah'ın melekûtunu miras alamaz; çürüme de çürümezliği miras ala-

³³ C. G. Davies, "Factors Leading to the Emergence of Belief in the Resurrection of the Flesh," *The Journal of Theological Studies*, 23 (1972), 448.

³⁴ *Homilies* kitapları, 1542 yılında kilise temsilcileri meclisi tarafından "halk arasından ortaya çıkan cahil vaizlerin hatalarının önüne geçmek için" yazılmasına karar verilmiş vaaz kitaplarıdır. İlk kitap 1547, ikinci kitap da 1563 yılında yayınlanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: "Homily," *Encyclopaedia Britannica* (London: William Benton Publisher, 1962), c. 11, 707.

³⁵ M. E. Dahl, *The Resurrection of the Body* (London: SCM Press, 1962), 37.

maz"³⁶ diyerek bu düşünceyi reddetmiş görünmektedir. Pavlos iki tür bedenden söz etmektedir: "Fizik beden" ve "ruhani beden." 1 Kor. 15:44-49'de fizik beden çürüyebilen, ruhani beden de çürümeyen bir yapı olarak tasvir edilmektedir. O zaman ölü nasıl diriltilecektir? Pavlos bu soruyu şöyle cevaplamaktadır:

Ey akılsız, senin ektiğin şey ölmedikçe, dirilmez; ve bir şey ektiğin zaman, hasıl olacak bedeni değil, fakat belki buğdayın ve yahut öteki-
lerinden birinin çıplak tanesini ekersin; fakat Allah ona dilediği gibi bir beden, ve tohumların her birine kendi bedenini verir...Ölülerin kıyamı da böyledir. Çürümede ekilir, çürümezlikte kıyam eder; hürmetsizlikte ekilir, izzette kıyam eder; zayıflıkta ekilir, kudrette kıyam eder; tabii beden olarak ekilir, ruhani beden olarak kıyam eder.³⁷

İlk dönem kilise babalarından Origen (c. 185-254), ruhani bedenle dirilişin ilk savunucusu olarak kabul edilir. Söyledikleri Pavlos'un görüşü ile benzerlik arz etmektedir. Origen'in şu cümlesi ne demek istediğimizi açıkça gösterecektir: "Tanrı'nın emriyle dünyadaki hayvani beden, cennette yaşamasını mümkün kılmak için ruhani bir bedenle değiştirilecektir..."³⁸ Dikkat edileceği üzere, Origen Pavlos'tan farklı olarak dünyadaki bedeni "tabii beden" değil de "hayvani beden" olarak adlandırmaktadır.

Çağdaş Hıristiyan dünyada, ruhani diriliş düşüncesi ölüm sonrası kişisel devamlılığın yorumlarından birisi olarak görülür. "İngiliz Kilisesinin Doktrininde" bedenin varlığı, kişisel devamlılık için "ifade ve davranış" aracı olarak gerekli görülür. Felsefi anlamda ruhun ölümsüzlüğü doktrinini bir inanç olarak görmediklerini ve bedensiz "hayalet gibi" bir gelecek hayatı reddettiklerini açıkça dile getirmekle beraber, "mezarda yatan gerçek fizik yapının tekrar

³⁶ Korintoslulara Birinci Mektup 15:50.

³⁷ Korintoslulara Birinci Mektup 15:36-8.

³⁸ Henry Bettenson, *The Early Christian Fathers* (Oxford: Oxford University Press, 1991), 255.

hayata döndürülmesine kelimesi kelimesine inanmayı" da reddetmektedirler. Diğer taraftan, "gelecek dünyadaki hayatta, ruhun gerekli ifade ve davranış organlarına sahip olacağını; bir kişinin 'bedeninin' kimliğinden söz ederken önemli olanın onun fizyo-kimyasal birleşimi değil, o kişiyle olan bağıntısı olduğunu"³⁹ kabul ederler. Burada dirilişteki ruhani bedeni tasvir etmede görülen zorluk, büyük oranda gelecek hayatın tabiatı ve yaşanacağı çevrenin belirsizliğinden kaynaklanıyor gibi görünüyor. Bu bağlamda, Oscar Cullmann "Ruhun Ölümsüzlüğü ya da Ölünün Dirilişi" adlı makalesinde, ruhani bedenle dirilişin tam bir tasvirini arar, ancak başarısız olur. Daha sonra İngilizce'de "bunun için bir kavram olmadığı"⁴⁰ sonucuna ulaşır.

Son zamanlarda, modern İngiliz din felsefeci John Hick diriliş inancının yeni bir yorumunu sunmuştur. Hick'in yorumu, bedenli diriliş ile ruhun ölümsüzlüğü düşüncelerinin uzlaştırılması çabası olarak görülebilir. Hick, bedenin dirilişini "ölen kişinin tam bir psiko-fizik 'replika'sının [kopyasının] başka bir uzayda Tanrı tarafından yaratılması"⁴¹ olarak yorumlanabileceğini iddia etmektedir. "Replika teorisi" olarak bilinen bu görüşe göre, replika ile dünyadaki beden arasında her hangi bir şekilde maddi devamlılık söz konusu değildir; ve replika ölen kişinin aynı psiko-fizik özelliklerine sahip olacaktır. Sonuç olarak, ruhani diriliş öğretisi ve replika teorisi mezardaki ölünün yeniden hayata dönmesinin imkanını reddeder ve ahirette yeni, maddi olmayan kusursuz bedenlerin varlığını gerekli görür.

Felsefi açıdan ölüm sonrası hayat ve diriliş problemi, bu dünyadaki ve gelecek hayattaki kişi arasındaki kişisel kimlik problemi ile yakından ilgilidir. Buna göre beden, ruhun ifade ve davranış organı olarak gerekli bir şart olarak görülür. Başka bir deyişle, diriliş düşüncesi, bedeni kişisel kimliğin vazgeçilmez bir ölçütü olarak görmek demektir. Bununla beraber, çağdaş din felse-

³⁹ *Doctrine in the Church of England* (London: SPCK, 1982), 208-9.

⁴⁰ Oscar Cullmann, "Immortality of the Soul or Resurrection of the Dead?", T. Penelhum (ed.), *Immortality* (Belmont: Wadsworth Publishing Co., 1973), 77.

⁴¹ John Hick, *Death and Eternal Life* (London: Macmillan Press, 1994), 279.

fecilerden Peter Vardy'nin işaret ettiği gibi,⁴² ruhun ölümsüzlüğü ve bedenli diriliş düşünceleri arasında Hıristiyanlık tarihi boyunca gerilim var olagelmıştır. Ruhun ölümsüzlüğü düşüncesi, Plato ve Descartes tarafından savunulmuş olan insanın ruh ve bedenden oluştuğunu iddia eden dualist bir görüşü temel alır. Buna göre, insan ruhu "tabiatı gereği" ölümsüz, ve bedenin itici gücü olduğu için, ruh ölümle bedenden ayrılır ve ebedi olarak hayatı devam eder. Diğer taraftan, diriliş düşüncesi, yukarıda belirtildiği gibi, ruhun kendisini ifade edebilmesi için ölümden sonra bedenin varlığını gerekli görür.

Tarihi açıdan bakıldığında, hem diriliş hem de ruhun ölümsüzlüğü inancı tarih boyunca Hıristiyan teolojisinde yer almıştır. Çağdaş Hıristiyan düşüncesinde diriliş görüşü, ruhun ölümsüzlüğü görüşü ile karşılaştırılarak, iki temel argümana dayandırılır. İlk olarak, insan ruhu yaratılışından ölümsüz olduğu ve ölümden sonra var olmaya devam etmesi nedeniyle, inanan kişiler tarafından ahiret günü olacak olaylar hakkında anlamlı konuşabilmek için ruhun ölümsüzlüğü yetersiz görülmüş, bedenli dirilişin gerekli olduğu iddia edilmiştir.⁴³ İkinci olarak, eğer ölüm sonrası hayat Tanrı'nın insanlara bir lütfü ise, mantıki olarak ilahi kudret tarafından meydana getirilmesi ve Tanrı'nın yeni, özel bir yaratma fiili olacağı iddia edilmiştir.⁴⁴ Hıristiyan teolojisinde diriliş tartışmalarındaki en önemli nokta, ölümden sonra kişisel devamlılığı sağlama kaygısı olarak görünmektedir. Ölümsüz ruhun, ifade ve davranış aracına ihtiyaç duyması güçlü bir argüman olarak görünmektedir. Burada önemli olan, şu an bulunan kişi ile gelecek dünyadaki kişi arasında psiko-fizik devamlılığın olmasıdır; bu da Tanrı'nın lütfuyla olabilir.

⁴² Peter Vardy, "A Christian Approach to Eternal Life," Dan Cohn-Sherbok and Christopher Lewis (ed.), *Beyond Death: A Theological and Philosophical Reflections on Life After Death* (London: Macmillan Press, 1995), 14-5.

⁴³ Rhys, *Shaken Creeds: the Resurrection Doctrines*, 130.

⁴⁴ Thomas McGowan, "Eschatology in Recent Catholic Thought," Paul and Linda Badham (ed.), *Death and Immortality in the Religions of the World*, 60.

Günümüzde Hıristiyan kiliseleri ölüm sonrası hayatı inancın ayrılmaz bir parçası olarak görürken, bunun alacağı şekil konusunda zaman zaman birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Protestan Kiliseler de hem ruhun ölümsüzlüğü hem de bedenli diriliş görüşlerinin savunucularını görmekte beraber, Katolik Kilisesi bu konuda daha sistemli bir yapı ve bütünlük arzeder. Katolik Kilisesinin İlmihali, ölümlerin sonsuz bir hayata diriltilmelerini bir Hıristiyan inancı olarak açıkça savunur. İsa nasıl ölümden diriltilmişse, erdemli insanlar da ölümden sonra diriltilecek ve İsa ile sonsuz bir hayat yaşayacaktır.⁴⁵ Ortodoks Kilisesi de, ruh ve bedenden oluşan insanın ölümden sonra diriltileceğini, ruh ve bedenin birbirine bağlı olduğunu kabul eder.⁴⁶

Sonuç olarak, Hıristiyan düşüncesinde Yahudilikten farklı olarak ölüm sonrası hayatın varlığına ilişkin dini gelenekte herhangi bir tereddüt olmamakla beraber, gelecek hayatın bedenli ya da ruhani diriliş veya ruhun ölümsüzlüğü şeklinde olacağı tartışma konusu olagelmıştır. Kutsal Kitapta bütün bu görüşleri destekleyecek mahiyette referans bulunması, sonuçta tek bir görüşü Hıristiyan ahiret görüşü olarak takdim etmeyi engellemektedir. Hıristiyan düşüncesinde tarih boyunca bu konuda ortaya çıkmış farklı görüşler bunun göstergesi olsa gerektir.

Yahudilikte durum bundan biraz daha karışık görünmektedir. Dirilişin bir Yahudi inancı olup olmadığı sorusunun ötesinde, ölümden sonra bir hayatın varlığı konusunda önemli derecede Kutsal Kitap desteği eksikliği görülmektedir. Musa'ya vahyedildiği iddia edilen *Tora*'da açık ve seçik bir şekilde ölümden sonrasına atıfta bulunulmaması, ilk işaretlerin Yahudiliğin son devirlerinde ortaya çıkması, ölüm sonrasına ilişkin her hangi bir düşüncenin sağlam olmayan bir zemin üzerine oturmasına neden olmaktadır. Bunun bir uzantısı olarak da, Yahudilikte ölümden sonraki bir hayatın varlığı inancı, eğer bir inanç varsa, Hıristiyanlık'taki merkezi konumundan çok uzak bir görüntü arz etmektedir.

⁴⁵ *Catechism of the Catholic Church* (London: Geoffrey Chapman, 1995), 225-7.

⁴⁶ Kallistos Ware, *The Orthodox Way* (Crestwood, New York: St Vlademir's Seminary Press, 1996), 135.

KAYNAKÇA

ARIEL, David S., *What Do Jews Believe? / The Jewish Faith Examined* (London: Rider, 1996).

BETTENSON, Henry, *The Early Christian Fathers* (Oxford: Oxford University Press, 1991).

BIRKELAND, Harris, "The Belief in the Resurrection of the Dead in the Old Testament," *Studia Theologica*, 3 (1951).

CARNLEY, Peter, *The Structure of Resurrection Belief* (Oxford: Clarendon Press, 1987).

CATECHISM of the Catholic Church (London: Geoffrey Chapman, 1995).

COHN-SHERBOK, Dan, *The Jewish Faith* (London: SPCK, 1994).

COHN-SHERBOK, Dan, "Death and Immortality in the Jewish Tradition," Paul and Linda Badham (ed.), *Death and Immortality in the Religions of the World*, (New York: Paragon House, 1987).

CULLMANN, Oscar, "Immortality of the Soul or Resurrection of the Dead?", T. Penelhum (ed.), *Immortality* (Belmont: Wadsworth Publishing Co., 1973).

DAHL, M. E., *The Resurrection of the Body* (London: SCM Press, 1962).

DAVIES, C. G., "Factors Leading to the Emergence of Belief in the Resurrection of the Flesh," *The Journal of Theological Studies*, 23 (1972).

DOCTRINE in the Church of England (London: SPCK, 1982).

ENCYCLOPAEDIA Britannica, "Homily," c. 11, (London: William Benton Publisher, 1962).

GEYER, Hans-Georg, "The Resurrection of Jesus Christ: A Survey of the Debate in the Present Day Theology," C. F. D. Moule (ed.), *The Significance of the Message of the Resurrection for Faith in Jesus Christ* (London: SCM, 1968).

HICK, John, *Death and Eternal Life* (London: Macmillan Press, 1994).

[HTTP://www.fordham.edu/halsall/source/rambam13.html](http://www.fordham.edu/halsall/source/rambam13.html)

JACOBS, Louis, *A Jewish Theology* (London: Longman & Todd, 1973).

KİTABI MUKADDES: Eski ve Yeni Ahit (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1985).

MARROW, S. B., "Resurrection of the Dead," *The New Catholic Encyclopaedia*, c. 12, (USA: Jack Heraty & Associates Inc., 1981).

MCGOWAN, Thomas, "Eschatology in Recent Catholic Thought," Paul and Linda Badham (ed.), *Death and Immortality in the Religions of the World* (New York: Paragon House, 1987).

MENDENHALL, George E., "From Witchcraft to Justice: Death and After Life in the Old Testament," Hiroshi Obayashi (ed.), *Death and Afterlife: Perspectives of World Religions* (New York: Greenwood Press, 1992).

NIXON, R. E., "Resurrection of Christ," J. D. Douglas (ed.), *The New International Dictionary of the Christian Church* (Exeter: the Paternoster Press, 1974).

RHYS, Jocelyn, *Shaken Creeds: The Resurrection Doctrines* (London: Watts & Co., 1924).

RINGGREN, Helmer, *Israelite Religion*, İng. çev. D.Green, (London: SPCK, 1966).

ROBINSON, H. Wheeler, *Inspiration and Revelation in the Old Testament* (Oxford: The Clarendon Press, 1946).

TÜMER, Günay ve KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dinler Tarihi* (Ankara: Ocak Yayınları, 1997).

VARDY, Peter, "A Christian Approach to Eternal Life," Dan Cohn-Sherbok and Christopher Lewis (ed.), *Beyond Death: A Theological and Philosophical Reflections on Life After Death* (London: Macmillan Press, 1995).

WARE, Kallistos, *The Orthodox Way* (Crestwood, New York: St Vlademir's Seminary Press, 1996).

WOLFF, Hans Walter, *The Old Testament: A Guide to Its Writings*, İng. çev. K. R. Crim, (London: SPCK, 1981).

